

Boda Mihály

Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban

2. rész – A bátorság¹

DOI 10.17047/HADTUD.2018.28.2.18

Jelen tanulmány egy tanulmányorozat második része. A tanulmányorozat célja, hogy az erények, illetve szűkebben az alapvető katonai erények vizsgálata során a) bemutassa az alapvető katonai erények összefüggésrendszerét; b) átgondolja az alapvető katonai erények sokféleségét; és c) kimutassa az alapvető katonai erényeket, és azok speciális rendszerét a hosszú 19. század magyar hadtudományos írásaiban, azaz a korszak magyar katonai ideológiájában. A tanulmányorozat első részében az erények mibenlétével, és a hagyományos katonai erénylistákkal foglalkoztam. Most, a második részben, a bátorság erényét elemzem, és történelmi példák segítségével mutatom be típusait. A harmadik és a negyedik rész témája a becsület és a hűség, illetve ezek típusai lesz. Végül, a tanulmányorozat záró része ezeket az erényeket vizsgálja a hosszú 19. századi magyar hadtudományos irodalmában.

1. A bátorság általában

A bátorság, a legáltalánosabb értelemben véve, kezdeményezőképeség,² ami szükséges ahhoz, hogy valaki elkezdjen és végrehajtsa egy cselekvést. A kezdeményezőképeség által a bátor ember feltételezi, vagy hisz abban, hogy cselekvése sikerrel jár, és nem csupán próbálkozik a cselekvés elkezdésével, illetve a cselekvés céljának az elérésével.

Az általában vett bátorság nemcsak önmagában fontos erény, hanem nélkülözhetetlen minden más erény működéséhez is.³ Ahhoz ugyanis, hogy valaki bármilyen módon erényesen viselkedjen, először viselkednie kell. A lusta, a kishitű vagy a

1 A tanulmány elkészítését támogatta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem a „Hivatásrendi kutatás – A magyar hadügy 1715–1918” pályázat keretében.

2 Saint Thomas Aquinas: Summa Theologica. (English translation), Second Part of the Second Part, Q. 123. (Treatise on Fortitude and Temperance), (2), <http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.SS.iii.html>.

3 Saint Thomas Aquinas: Summa Theologica. (English translation), Second Part of the Second Part, Q. 123. (Treatise on Fortitude and Temperance), (2), <http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.SS.iii.html>.

tétovázó ember erre a kezdeményező-képesség hiányában nem képes. A legáltalánosabb értelemben vett bátorság ellentéte így a lustaság, a kishitűség vagy a tétovaság.

A bátorság egy kevésbé általános formája, ami a kezdeményezőképességnek is egy alelete, a törődés bátorsága. A törődés bátorsága a társas cselekvéshez, azon belül a társakhoz és a társas cselekvéssel megvalósítható közös javakhoz kapcsolódik. Ugyanis bármilyen *közös(ségi) jó* eléréséhez szükség van arra, hogy a közösség tagjainak egy része törődjön a társas cselekvésben résztvevőkkel, és a gyakorlat által elérhető belső javak elérésével.⁴

A bátorság, mint speciálisan katonai erény az általánosabb bátorságformák egy alelete, amely specialitása miatt bizonyos jegyekben különbözik az általánosabb formáktól, másokban azonban hasonlít hozzájuk. A katonai bátorság a bátorság általánosabb formáival szemben a súlyosan veszélyes, ám pozitív erkölcsi jelentőséggel rendelkező helyzet kezeléséhez segítséget nyújtó erény. Súlyosan veszélyes egy helyzet, ha komoly kockázattal jár a benne való cselekvés vagy a benne való részvétel, azaz ha komoly az esélye annak, hogy a helyzetben lévő személy meghal vagy súlyosan megsérül. A komolyan veszélyes helyzetek az emberek többségében félelmet váltanak ki. A bátorság a kockázat vagy a félelem kezelésén keresztül a veszélyes helyzetben való megfelelő cselekvés képessége.

A katonai bátorság gyakorlása által feltételezett helyzet pozitív erkölcsi jelentősége elsősorban az olyan közösségi javak elősegítéséből származik, mint a haza vagy az államérdek, illetve olyan, ezeknek a javaknak az elérésére irányuló társas cselekvés résztvevőinek a védelmére irányul, jelesül a honfitársak, a polgártársak, a civilek vagy a bajtársak védelmére. A katonai bátorság ezért a törődés bátorságának egy alelete.

A katonai bátorság emellett a kezdeményezőképesség egy alelete is. Ugyanis a katonai bátorságra is igaz az, hogy a bátor cselekvő feltételezi vagy hisz abban, hogy a cselekvés által sikeresen elérheti a célját. Amennyiben a cselekvőben nincs meg ez a feltételezés, vagy éppen az ellenkezőjét hiszi, akkor tette nem bátor tett, hiába felel meg egyébként minden más jellegzetességében a bátor tettnek. Ha például a cél egy vár megvédése, ám az események alakulásából világosan látszik az, hogy a vár védhetetlen, akkor a védők sem rendelkezhetnek azzal a hittel, hogy képesek megvédeni a várat. Ebben az esetben a védők önfeláldozása lehet például hősiesség, bátor azonban nem. (Persze, ha a cél, mint sok esetben a korújkori magyar várháborúk során, a magyar katonák becsületének megőrzése, akkor az önfeláldozás már bátor tett lesz – és hősi is egyben.) Természetesen a cselekvés sikerességében való hit és a bátorság nem jelenti egyben azt is, hogy valaki biztosan sikeresen tudja kezelni a veszélyes helyzetet.

A veszélyes helyzetek kockázattal járnak, és a legtöbb emberben félelmet keltenek. Amennyiben a veszélyes helyzet a félelmen keresztül eluralkodik valakin, akkor gyávaságról beszélünk. A gyávaság hiánya azonban nem egyenlő a bátorsággal. A gyávaság hiánya ugyanis éppúgy fakadhat abból, hogy valaki nem észleli a veszélyt, mint abból, hogy képes azzal megbirkózni. A helyzet veszélyességének az észlelése elengedhetetlen ahhoz, hogy a helyzetben való cselekvés bátor cselekvés

4 MacIntyre, Alasdair: Az erény nyomában. Budapest, 1999. Osiris, 259. o.

legyen. Az az ember, aki nincs tisztában a helyzet veszélyességével, a vakmerő ember. A bátorság így a gyávaság és a vakmerőség között helyezkedik el, mivel a vakmerőséggel szemben szükséges hozzá a veszélyes helyzet tudatosítása, de a veszély kezelése is. A veszély tudatosítása vagy a veszélyes helyzet jelentette kockázat felismerésében, vagy a veszély félelmen keresztül való eluralkodásában áll. A bátor ember viselkedését nem bénítja a veszélyes helyzettel együtt járó kockázat, és nem uralja a veszélyes helyzetből származó félelem, hanem képes a veszélyes helyzet leküzdésére, azaz a kockázat vállalására, vagy a veszélyes helyzet által kiváltott félelem kezelésére.⁵

A katonai bátorságnak több típusa van, amelyek abban különböznek egymástól, hogy milyen viszonyban állnak a veszélyes helyzettel és annak hatásával.⁶ A bátorság típusai egy spektrumban helyezhetők el, amelynek az egyik része a veszélyhelyzetben fizikai kihívással megküzdő, és ezért bizonyos értelemben ösztönös vagy begyakorolt fizikai erőfeszítéssel is járó bátorság;⁷ a másik része pedig a veszélyhelyzetben valamilyen erkölcsi vagy morális cél érdekében a (mentális) félelmet mentálisan uraló, és fizikai erőfeszítéssel sok esetben nem járó bátorság.⁸ A főként fizikai erőfeszítést igénylő bátorságtípusok esetén a „fizikai” jelző arra utal, hogy a bátorság erényének gyakorlása során komoly szerepe van az örökölt vagy tanult viselkedésmoformáknak; addig a mentális erőfeszítésre építő bátorságtípusok esetében a „mentális” jelző arra, hogy a bátorság valamilyen magasabb értékkel rendelkező cél érdekében való emocionális vagy akarati kitartás.⁹ Természetesen a fizikai jellegű bátorságtípusok is kapcsolatban állnak értékekkel, mert egy viselkedés csak akkor minősül bátornak, ha pozitív erkölcsi jelentőséggel rendelkező célra elősegítésére irányul. A mentális erőfeszítést igénylő bátorságtípusok azonban közvetlenül kapcsolódnak értékekhez. Azt mondhatjuk, hogy amíg a fizikai jellegű bátorságtípusok értékekkel kapcsolatban álló (value-related) bátorságtípusok, addig a mentális jellegű bátorságtípusok értékvezéreltek (value-driven).¹⁰

2. Természetes bátorság (értelemben gyökerező merészség)

A bátorság-spektrum egyik végén a természetes bátorság, vagy más nevén az értelemben gyökerező merészség¹¹ található. A természetes bátorság a súlyosan veszélyes helyzetre adott, a veszéllyel megküzdő, egyszerre ösztönös és tudatos válasz.

5 Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1115b–1116a., ford.: Szabó Miklós, Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó, 74–75. o.,

6 Miller, William Ian: The Mystery of Courage. Cambridge, 2000. Harvard University Press, 6. o.

7 Vö.: Arisztotelész: Nikomakhoszi etika 1115a., ford.: Szabó Miklós, Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó, 73–74. o.,

8 Vö.: Miller, William Ian: The Mystery of Courage. Cambridge, 2000. Harvard University Press, 254. o.

9 Olsthoorn, Peter: Military Ethics and Virtues. London and New York, 2011. Routledge, 50. o.

10 Vö.: Kidder, Rushworth M.: Moral Courage New York, 2005. Harper Collins Publisher, 10. o.

11 Platón: Állam. 374c–376c, 121–126. o. In Platón összes művei II., Budapest, Európa, 1984; Clausewitz: A háborúról. 207–208. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961. Vö.: Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1115a.-b, 73–76. o., ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.

A súlyosan veszélyes és erkölcsi szempontból kiemelt jelentőséggel rendelkező helyzet az emberek többségében félelmet kelt. A természetes bátorsággal rendelkező személy azonban kivétel, benne nem jelentkezik komoly, a viselkedését befolyásoló félelem. A helyzet veszélyessége más módon van rá hatással. A veszélyes helyzet által kiváltott hatás egyféle ösztönös érdekérvényesítő magatartás, vagy más néven szilaj (vagy halált megvető) viselkedés.¹² A szilajság képességét a birtokosa az örökléssel, és a felnövés során az egyéni tapasztalatszerzéssel sajátíthatja el, így természetes módon tartozik hozzá, ezért is hívjuk a bátorságnak ezt a típusát természetes bátorságnak.

A szilajstól érdemes megkülönböztetni a korábban már említett vakmerőséget, vagy annak pszichológiai és biológiai formáját, a dühöt és az agresszivitást.¹³ A vakmerőség/düh/agresszivitás a szilajshoz hasonlóan ösztönös érdekérvényesítő képesség, amelynek a működésbe lépését azonban nem gátolja semmilyen tudatos elem. Amikor a vakmerő/dühös/agresszív személy veszélyes helyzetben érzi magát, akkor erre a helyzetre nem félelemmel, hanem vakmerőséggel/dühvel/agresszivitással reagál. A vakmerő/dühös/agresszív személy számára minden veszélyes helyzet egyben a vakmerő/dühös/agresszív viselkedés oka is.

A természetes módon bátor ember esetében ezzel szemben csak a veszélyes helyzetek egy része indokolja a vakmerő/dühös/agresszív viselkedést. A természetes bátorság ezért magában foglal egy olyan további képességet, amellyel a bátor ember képes megítélni, hogy melyek azok a helyzetek, amelyekben indokolt a vakmerő/agresszív viselkedés, és melyek azok, amelyekben nem. Ez a képesség a gyakorlati okosság (phronészisz, prudentia).¹⁴ A gyakorlati okosság az erkölcsi elveket a gyakorlatban adódó helyzetekre, a helyzeteknek megfelelően alkalmazó képesség, amelynek a segítségével valaki az erkölcsi elvek ismeretében képes az erkölcsi elveknek megfelelően cselekedni. A természetes módon bátor emberben természetes módon meglévő vakmerő/dühös/agresszív viselkedési képesség, az erkölcsi elvek tudatos alkalmazása következtében, azokra a helyzetekre korlátozódik, amikor az erkölcsi szempontból indokolt. A természetesen bátor ember ugyanis erkölcsi szempontból mérlegelve a veszélyes helyzetet, vállalhatja a veszélyes helyzettel együtt járó

12 Vö.: Machiavelli, Niccolò: A háború művészete II. könyv, 492–493. o. In Niccolò Machiavelli művei I., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978; Clausewitz: A háborúról 76–84. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.

13 Vö.: Clausewitz: A háborúról. 207. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961; Hughes, Paul M.: Courage and Moral Anger. https://www.viterbo.edu/sites/default/files/centers/d.b_reinhart_institute/courageandmoralanger.pdf; Freud, Sigmund: A halálösztön és az életösztönök. 95–96. o., Budapest, Műzsák Művelődési Kiadó, 1991; Lorenz, Konrad: Az agresszió. 3–4. fejezet (28–55. o.), Budapest, Katalizátor Iroda, 1995. Megjegyzendő, hogy az agresszióknak van olyan elmélete is, amelynek a fényében az agresszió nem ösztönös jelenség, hanem kulturálisan közvetített (Csányi Vilmos: A háborúk kulturális konstrukcióinak biológiai komponensei. In Gombár Csaba és Volosin Héde (szerk.): Képtelen háború. Budapest, Helikon–Korridor, 2004.) Ennek az elméletnek az értelmében a természetes bátorság erénye nem különbözik az agressziótól. Thomas Hobbes is ebben az értelemben beszél a bátorságról, ami azonban számára nem is pozitív értékkel rendelkező erény, hanem inkább negatív indulat, ami a bosszúnak és a közösségi béke felrúgásának az eszköze (Leviatán 600. o., Budapest, Magyar Helikon, 1970.).

14 Arisztotelész: Nikomachoszi etika. 1115b, 75. o., ford.: Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987; Schmid, W. Thomas: The Socratic Conception of Courage. 113–115. o. In History of Philosophy Quarterly (2), 1985; Pieper, Josef: Prudence. The Four Cardinal Virtues, Harcourt, Barce & World, Inc., 1965.

kockázatot, aminek következtében teret engedhet vakmerőségének/dühének/agresszivitásának, vagy elutasíthatja a kockázatot, amikor visszafogja vakmerő/dühös/agresszív viselkedését.

Kiváló példát szolgáltat a természetes bátorságra a lovagi hadviselés, annak is leginkább a francia formája. A francia lovagok egyik, az utókor számára elsősorban negatív értelemben kiugró teljesítménye volt a nikápolyi csatát megnyitó roham. A nikápolyi csata a Zsigmond magyar király által szervezett keresztes hadjárat döntő csatája volt. Zsigmond és a magyar, francia–burgundi, német és havasalföldi hadak Nikápoly várát kívánták elfoglalni 1396-ban. Az ostrom során a várvédők kiéheztetését határozták el, ami időt adott I. Bajazid szultánnak, hogy felhagyva Bizánc ostromával, hadaival a vár felmentésére siessen. Miután Zsigmond észlelte a török felmentő sereg közeledtét, haditanácsot tartott, ahol felvezette a hadsereg felállításának és harcba bocsátkozásának a tervét. A terv szerint a vallon gyalogosoknak kellett vonalban állniuk, hogy elhárítsák a török könnyűlovasság szurkálódásait, illetve hogy fárasszák és lekössék a török reguláris csapatokat. A második sorba Zsigmond a francia lovagokat állította volna, hogy miután a vallon gyalogosok kifárasztották a törökök fő erőit, a franciák friss erővel kapcsolódhassanak be a csatába. A magyar és más szövetséges csapatoknak a francia lovagokat kellett volna támogatniuk, többek között védve a szárnyaikat. A franciák azonban nem fogadták el a tervet, hanem saját maguk kezdeményeztek katasztrofális eredménnyel járó rohamot a törökök ellen.

A franciák tevékenységének negatív megítélése jórészt abból származik, hogy a rohamuknak is köszönhetően a csata elveszett és megnyílt a törökök előtt az út a Balkánra. Ugyanakkor épp ennyire fontos a francia roham negatív megítélésében a csata krónikásának, Jean Froissarnak az elbeszélése. Froissart ugyanis, polgári és nem nemesi származású lévén, nem sokat tudott a lovagi értékekről. Ennek megfelelően a csatáról sem a lovagi értékeket a középpontba állítva számolt be, hanem a „józan ész” szempontjából.¹⁵ Ha eltekintünk Froissart előadásmódjától és pszichologizáló találgatásától, és névértéken vesszük a francia főistálló-mester szavait, akkor képet kaphatunk a középkori lovagi és természetes bátorságról:

„... A francia urak szállásukat elhagyva csekélyszámú kísérettel a mezőre siettek, hogy a magyar király követét fogadják. ...

»Öfelsége, Magyarország királya küldött és általam kér Benneteket, hogy ne indítsátok meg az ütközetet. Ne támadjátok meg az ellenséget addig, míg a királytól újabb üzenetet nem kaptok. Szerinte ugyanis és tanácsosainak véleménye szerint lovas futáraink nem hoztak elég pontos felderítő jelentéseket a törökökről... Tehát tegyetek így, amint ajánlottam nektek, mert ez a király tanácsa és parancsa. Én addig indulok, mert vissza kell térnem a táborba.«

Ezekkel a szavakkal távozott a magyar követ, a francia urak pedig magukban maradoán, tanácskozni kezdtek, mitévőek legyenek. Coucy úr véleményét kérték annak eldöntésére, mi lenne a leghelyesebb. Ő pedig így felelt: »A magyar király tudta, miért rendelkezik így. Tanácsa bölcs és ajánlatos megfogadni.« Azonban

15 Vö.: Whetham, David: Just Wars and Moral Victories: Surprise, Deception and the Normative Framework of European War in the Later Middle Ages. VI. fejezet, Leiden – Boston, Brill, 2009.

Philippe d'Artois, Eu grófja, a főistállómaster zokon vette, hogy nem az ő véleményét kérdezték meg elsőnek, hanem Coucy úr megelőzte a tanácsban. Sértett büszkeségében és haragjában éppen az ellenkezőjét mondta mindannak, amit Coucy úr tanácsolt. Így szólt:

»A magyar király maga akarja learatni a babért. Mi vagyunk a rohamcsapat, most mégis ő akarja az első ütközetet. Hallgassatok rá, ha akartok, én azonban nem törődöm vele.« Zászlóvivőjéhez pedig így szólt: »Előre zászlóm, Isten és szent György nevében, mert ma megmutatom mindenkinek, hogy harcol az igazi lovag!«

Amikor Coucy úr hallotta Franciaország istállómasterét így beszélni, nyugodtan végighallgatta, majd rátekintett Jehan de Viennere, a zászlótartóra és őt kérdezte, mi a véleménye a dologról.

»Sire de Coucy« – szólt az – »ha az igazságra és a józan észre nem hallgatnak, szóljon a merészség...«¹⁶

3. A mesterséges bátorság

A bátorság-spektrum következő eleme a mesterséges bátorság. A mesterséges bátorság erényének központi elemei a tanulás, az engedelmesség és a fegyelmezettség.

Minden erény elsajátítása valamilyen tanuláson alapszik. A természetes bátorság elsajátításánál a felgyülemlett egyéni tapasztalatoknak van fontos szerepe: a hazaszeretet értelmében vett – és a későbbiekben tárgyalásra kerülő – bátorság esetében a szocializációnak; és a szintén később tárgyalásra kerülő erkölcsi és morális bátorság esetében pedig a morális tanulásnak. A mesterséges bátorság esetében jelentőséggel bíró tanulás a potenciálisan veszélyt jelentő helyzeteknek az előre való megismerése, illetve azoknak a viselkedésnek az elsajátítása és begyakorlása, amelyekkel a siker reményében reagálni lehet a veszélyes helyzetekre.¹⁷

A tanulás előtt a veszélyes helyzetek általában félelmet váltanak ki az emberekből. Megismerve a veszélyes helyzetek természetét az azokban való sikeres cselekvés módját, megszűnik a korábban veszélyes helyzet veszélyessége, és a megismerő számára a veszélyes helyzetekkel járó félelem csökken vagy elenyészik. A tudás megszerzésével ugyanis világossá válik, hogy melyik helyzetben érdemes félni, és melyikben nem. A mesterséges bátorság a szakmai tudással felvértezett viselkedés azokban a helyzetekben, amelyek az ilyen tudás nélkül veszélyesek lennének.¹⁸

16 Froissart, Jean: Zsigmond 1396-os nikápolyi csatájáról. 56–57. o. In Dr. Kocsis Bernát (szerk) Válogatás a magyar hadügy írásából. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1986.

17 Vö.: Clausewitz: A háborúról. 76–77. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.

18 Paltón: Lakhész. 181e-182d, 93–94. o., In Platón: Nagyobbik Hippiasz, Kisebbik Hippiasz, Lakhész, Lüsizisz. Budapest, Atlantisz, 2003; Vö.: Schmid, W. Thomas: The Socratic Conception of Courage. 113–114. o. In History of Philosophy Quarterly (2), 1985. Megjegyzendő, hogy Schmid szerint a szakmai tudás elsajátítása is a félelem uralásának egy formája (mint az alább tárgyalásra kerülő erkölcsi és morális tudás). Úgy vélem, hogy Schmidnek ebben igaza, mert a szakmai tudás elsajátítása után már nincs olyan félelem, amit uralni kellene, mert a helyzet már nem veszélyes. Egy példával élve, amikor biciklizni tanulunk, akkor félünk attól, hogy elesünk és megütjük magunkat. Az elsajátított biciklizni tudás azonban nem ahhoz segít bennünket, hogy uraljuk a biciklizéssel mindig vele járó félelmet, hanem csökkenti a biciklizés veszélyességét. Amikor tudunk biciklizni, akkor a biciklizés nem veszélyes, és nem jár félelemmel.

A tanulás akkor képes hatékonyan csökkenteni egy helyzet veszélyességét és a belőle származó félelmet, ha fegyelmezettséggel és engedelmességgel párosul.¹⁹ A fegyelmezettség általában a saját cselekvés tanult és szakszerű végrehajtására való koncentráció (figyelem) erénye, ezen belül a katonai fegyelem pedig „tekintélyelv felülről és engedelmesség alulról”.²⁰ A mesterséges bátorság legfontosabb példái ugyanis a több (több tíz, több száz, több ezer) katonát magában foglaló alakzatban begyakorolt harceljárások parancsra való végrehajtása. Ezekben az esetekben az egyes katonák csak a saját feladataikra készülnek fel, a többi katona feladatát talán nem is ismerik. Ennek megfelelően a hatékony végrehajtás végett fontos az alakzatot vezető parancsnok parancsainak való engedelmeskedés. Az engedelmeskedés biztosítja ugyanis az összhangot az egyes katonák között, és teszi így hatékonyvá a harcot a potenciálisan veszélyes helyzetben.

Az engedelmeskedéshez, a parancsok követéséhez, a parancsnoknak tekintéllyel kell rendelkeznie alárendeltjei előtt. A tekintély indokolja az alárendelt számára azt, hogy miért kell engedelmeskednie a parancsnak,²¹ illetve kijelöli azokat a pozitív erkölcsi jelentőséggel rendelkező helyzeteket, amelyekben a tanult formák szerint való viselkedés bátor viselkedés.

A 16. század elején Machiavelli a következőképpen számolt be az általa az itáliai háborúk (1494–1559) során látott nehézgyalogos alakzatok hatékonyságáról, amelyek azonban már a 14. századtól kezdve képesek voltak felülkerekedni a későközépkori nehézlovasságon:

„Ha az a vidék, ahol a toborzást elrendeled, olyan kevésbé harcias, hogy nem is találasz ott fegyverviselő férfit, és olyan egységes, hogy nincsenek is ott parancsnokok, ez a hadrend még szilajabbá teszi őket az idegenek ellen, ellenben egységüket semmi sem bomlasztja, ugyanis a helyesen begyakorolt emberek, akár fegyverben járnak, akár nem, tisztelik a törvényeket, és nem is fájulhatnak el, hacsak azok a parancsnokok, akiket följük rendelsz, nem okozzák elfajulásukat;...”²²

„A gyakorlatozás témáját folytatva elmondom, hogy a jó hadsereghez nem elegendő, ha keménnyé edzett, szívóssá, gyorsá és ügyessé kiképzett férfiakat állítunk ki, hanem arra is szükség van, hogy megtanuljanak hadrendben állni, engedelmeskedni a vezér minden szavának és kürtjelének; hogy állva, hátrálva, előrenyomulva és harcolva és menetelve is megtartsák a hadrendeket, mert enélkül a leglelküimeretesebb buzgalommal betartott és kivitelezett fegyelem nélkül soha nem valósulhat meg jó hadsereg. S a szilaj és rendbontó emberek kétségtelenül sokkal gyöngébbek, mint a félénk, ám rendtartó emberek, hiszen a rend elúzi az emberekből a félelmet...”²³

19 Vö.: Machiavelli, Niccolò: A háború művészete. II. könyv, 492–493. o. In Niccolò Machavelli művei I., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.

20 Moltke, Helmuth von: Hadtudományi írások. (részletek) 366. o. In Kocsis Bernáth (szerk.) Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból, Budapest, Zrínyi katonai kiadó, 1985.

21 Boda Mihály: Az akarattól a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete. Hadtudomány, 2016/3–4.

22 Machiavelli, Niccolò: A háború művészete. I. könyv, 472–475. o. In Niccolò Machavelli művei I., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.

23 Machiavelli, Niccolò: A háború művészete. II. könyv, 492–493. o. In Niccolò Machavelli művei I., Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.

„A gyalogosoknak védelmükre vasmellényük és támadásra egy kilenc rőf hosszú lándzsájuk van, amit pikának hívnak, ...Néhányan a pika helyett alabárdot viselnek, ...közöttük arkebüzösök állnak, akik tüzelésükkel ugyanazt a szolgálatot teszik, amit régebben a parittyások és a számszeríjászok ...És eme fegyver (ti. a pika, B. M.) képességénél fogva, valamint az elmondott módszerek révén, akkora bátorságot szereztek a németek, hogy tizenöt- vagy húszezer közülük megtámadhat bármely nagyszámú lovasságot... .”²⁴

4. Hazaszereteten alapuló bátorság

A bátorság-spektrum harmadik eleme a hazaszereteten alapuló bátorság. A hazaszeretet az erkölcsi értékkel rendelkező otthon, a haza felé mutatott pozitív érzélem, amely nem pusztán indokolja, hanem érzélem-jellege miatt komolyan motiválja is bizonyos tettek végrehajtását.²⁵

A hazaszeretethez kapcsolódó bátorság esetében a bátor személy komoly félelemmel reagál a veszélyes helyzetre, így pusztán az olyan erkölcsi célok, mint a bajtársai, vagy a közösség védelme önmagában ugyan indokolja, ám nem teszi lehetővé számára a bátor viselkedést. Félelme ugyanis olyan mértékű, hogy viselkedését végeredményben alapvetően az befolyásolja, és nem a gyakorlati okossága által felfedezett célok indokoltsága. A hazaszeretet által azonban a bátor személy olyan motivációra tesz szert, amely elnyomja a félelmet. A hazaszeretet az ideális esetben ugyanis erősebb érzéssel jár együtt, mint a félelem, így alkalmas arra, hogy a veszélyes helyzetben a hazáját szerető személy a félelem ellenére tetteket hajtson végre.

A hazaszereteten alapuló bátorság kiváló példái a 18. század végén és a 19. században találhatók a hadtörténelemben. Ezek egyike a francia, többnyire önkéntes hadsereg harca a francia emigránsok és az angolok által támogatott porosz–osztrák (első koalíciós) hadsereg ellen a Valmy-i csatában (1792). A forradalmat követően a franciáknak szembe kellett nézniük Európa királyságainak hadseregeivel, amelyek többször kísérletet tettek a forradalom leverésére, majd feltartóztatására. Az első összeütközések egyike a Valmy-i csatában következett be, ahol a Dumouriez és Kellermann vezette francia erők találkoztak a Brunswick hercege által vezetett első koalíciós erőekkel. A csata különlegessége, hogy amíg a koalíciós oldalon a korban korábban is megszokott jól képzett „professzionális” hadsereg harcolt, addig a francia oldalon a korábbi királyi és szintén „professzionális” hadsereg egységei (főként a nehézlovasság, és a korban elitnek számító tüzérség) mellett önkéntesekből felállított, harci tudással és tapasztalattal nem rendelkező, újonc „állampolgár” ezredek is harcoltak. A 20. század elején megjelent történeti munkájában Jean Jaures a következőképpen írta le a csatát:

„20-a reggel a porosz sereg Kellermann katonáival találkozott. Dumouriez csak a nap során érkezett meg a helyszínre, hogy segítséget adjon és tanácsot szolgáltson. Brunswick hercege és a porosz király aggódva figyelték a magaslatokon és lejtőkön

24 Machiavelli, Niccolo: A hadművészetről. (résztelek az I. és a II. könyvből) 155–156. o. In A hadművészet középkori és újkori klasszikusai, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974.

25 Clausewitz: A háborúról. 76–77. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.

felsorakozott erős hadsereget. ...Végül elhatározták a támadást. Amikor a porosz katonák megtudták vezéreik döntését, akkor előntötték őket a hétéves háború dicsőséges emlékei. ...Ki győzhetne volna le ezeket a [porosz] veteránokat? ...

[Aztán] tüzet nyitott a porosz tüzérség ötvenhárom ágyúja, ...amelyek a katonák előtt helyezkedtek el, a Valmy-i malommal szembeni fennsíkon, körülvéve a malmot. A francia tüzérség erőteljesen és nagy pontossággal válaszolt, ami meglepte az ellenséget, de komolyabb aggodalmat nem okozott.

A porosz gyalogság lassan, élan nélkül, ám tökéletes rendben indult meg előre. Biztos és rendezett lépésekkel közelítettek a lankák felé, ahol a mi hadseregünk helyezkedett el. A francia hadseregen apró bizonytalanság látszott, mintha a múltbeli vereségek, mint a rosbach-i, nyomnák őket.

Ám, a múlt árnyéka semmilyen szerepet nem játszott most. Ezek teljesen új erők voltak, amelyek egy új világgal együtt jöttek létre. Hagyjuk csak a porosz hadsereget a dicsőséges emlékei között eltemetkezni ...A forradalmi lelkek a lelkesedés és az erő szűz kincsét hordozták magukban.

Kellermann tudta ezt, és a döntő pillanatban felszította a lelkesedést. Kiegyenesedett és a körülötte záporozó golyók között mozdulatlanul állva a feje föl a levegőbe emelte és a kardja hegyére tűzte a kalapját és elkiáltotta magát: »Sokáig éljen a nemzet!«. Erre az egész hadsereg a malom magaslatától a lejtő aljáig is kiáltotta: »Sokáig éljen a nemzet!«. Az ezekben a szavakban az elmúlt három év alatt felhalmozódott összes sugárzó energia most átháramlott a szívekbe.

És aztán vége volt. A múlt rémálma végleg eloszlott. És, amint az égbolt Valmy felett, ami először felhős volt, ám az ágyúzás dörgése kitisztította, a kétség árnyéka és a félelem is eloszlott egy pillanat alatt.

Most a porosz hadsereg lepődött meg. A kiáltás visszhangzott benne, mint egyetlen ember kiáltása. Ez az egész nemzet, amivel meg kell vívunk a csatát? ...

Brunswick hercege is meglepődött. Ebben a szervezetlen csatában nem veszt-heti el a legjobb hadseregét.

Ezért először megállította a porosz hadsereg előrenyomulását, majd néhány perc zavart bizonytalankodás múlva kiadta a döntő parancsot: „»Nem vállaljuk itt a csatát!«. »Hier schlagen wir nicht.« És megkezdődött a visszavonulás, aminek folyamánként a porosz hadsereg visszavonult a fennsíkra.”²⁶

5. Erkölcsi és morális bátorság

Végezetül, a bátorság-spektrum utolsó tárgyalásra kerülő eleme az erkölcsi és morális bátorság. Az erkölcsi alapon vagy morálisan bátor ember egy erkölcsi vagy morális cél megvalósítása érdekében kitartóan uralja a veszélyes helyzet által keltett félelmet és ezáltal képes cselekedni.²⁷ A félelem kitartó uralásának két összetevője van: az akaraterő és az az érték, amire az akaraterő irányul.

26 Jaures, Jean: Histoire Socialiste (1789–1900) III.: La Convention 167–168. o., Paris, Publication Jules Roufe et Cie, 1910.

A hazaszereteten alapuló bátorság esetében a veszélyes helyzet által előidézett félelmet egy mentális képesség, az érzelem segítségével lehetett elnyomni. Az erkölcsi és morális bátorság esetében szintén egy mentális képesség segít a félelem elnyomásába, ez az akaraterő. Az akarat azonban, szemben a hazaszeretet érzelmével, nem irányulhat közvetlenül magára a félelem elnyomására, mivel a félelem és az akarat más természetű mentális képességek. A félelem egy érzés, ami valamilyennek mutatja a világot, így a félelem jelentős minőségi alkotórészrel rendelkezik. A minőségi alkotórész az akaratból hiányzik, vagy abban nem tölt be meghatározó szerepet. Az akarat esetén ugyanis sokkal fontosabb, hogy mit akar valaki, azaz hogy valamire irányul az akarat.²⁸ Az akaratnak ezért szüksége van valamilyen közvetítőre, amelynek a segítségével elnyomhatja a félelmet.

Az akarat erejét közvetítő és a félelem uralásához szükséges elem egy erkölcsi vagy morális érték. Önmagukban ugyan az értékek sem képesek valakinek a félelmet uralni, azonban abban az esetben, ha az illető felismeri és elismeri az adott érték értékességét, illetve akaraterője segítségével kitart az érték mellett, azaz az érték védelmét vagy megvalósulásának elősegítését kitartóan a saját céljaként határozza meg, akkor az érték olyan érzelmi elköteleződést képest biztosítani, amellyel ő képes lehet elnyomni a veszélyes helyzet által előidézett félelmet. Az értéknek való elköteleződés képessége nem csupán egy mentális képesség, hanem az akaraterő erénye, vagy más néven a kitartás.²⁹

Az erkölcsi és morális bátorság, a mesterséges bátorsághoz hasonlóan, valamilyen tudást foglal magában. A kérdéses tudás azonban nem szakmai tudás, hanem erkölcsi és morális tudás, attól függően, hogy milyen természetű az érték. Az erkölcsi és a morális tudás azoknak az erkölcsi vagy morális értékeknek az ismeretében áll, amelyek segítségével elnyomható a félelem.

Az erkölcsi tudás körébe minden olyan – elsősorban szubjektív és relatív – érték beletartozik, melynek érvényessége elsősorban egy közösség aktuális életéhez kapcsolódik. Ezzel szemben a morális tudás olyan – elsősorban objektív vagy az erkölcsi értékeknél objektívabb – értékekre vonatkozik, amelyek érvényességének az esetében a racionalitásnak legalább akkora jelentősége van, mint a közösségi elfogadottságának. Például egy nemzet hagyományában gyökerező értékek alapvetően erkölcsi értékek, azonban a minden ember fontosságát hangsúlyozó emberi értékek morális értékek.

27 Platón: Lakhész. 191C-E (105–106. o.), 192C-D (107. o.), 193E-194A (109. o.). In Platón: Nagyobbik Hippiasz, Kisebbik Hippiasz, Lakhész, Lúszisz. Budapest, Atlantisz, 2003; Platón: Állam 429b–430b, 253–255. o. In Platón összes művei. II., Budapest, Európa, 1984; Clausewitz: A háborúról. 210–211. o., Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.

28 Vö.: Boda Mihály: Az emberi tudatosság: Filozófiai problémák és megoldások. 4–5. fejezet, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007.

29 Clausewitz: A háborúról. 78–79. o. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961; Cicero: A kötelességekről. 311–312. o. In Cicero válogatott művei, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987; Saint Thomas Aquinas: Summa Theologica (English translation), Second Part of the Second Part, Q. 123. (Treatise on Fortitude and Temperance), (6), <http://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.SS.iii.html>; Vö.: Pieper, Josef: The Four Cardinal Virtues. 127–128. o., Harcourt, Brace & World, Inc., 1965; Schmid, W. Thomas: The Socratic Conception of Courage. 117–118. o. In History of Philosophy Quarterly (2), 1985.

A morális értékek közül egy a minden embert megillető emberi méltóság. Az emberi méltóság alapja a minden embernél megtalálható képesség, amely által a különböző emberek képesek különböző erkölcsi értékeknek elköteleződni, és ezáltal azokat a gyakorlatban védeni és megvalósítani. Ez a képesség az akarat-erő képessége, amely minden ember számára adott, és minden ember által használt képesség. Mivel az akarat-erő képessége által az emberek a saját szempontjukból fontos erkölcsi értékeket védenek és valósítanak meg, ezért az akarat-erő képessége minden ember számára kiemelkedő jelentőséggel is bír. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az akarat-erővel való rendelkezés objektíve értékessé tesz valakit (mindenkit).

Az erkölcsi és a morális tudás részben hasonló a szakmai tudáshoz, részben azonban különböző logika szerint vezethet bátor viselkedéshez. A hasonlóság abban áll, hogy mindkét tudástípus annak a meghatározására vonatkozik, hogy melyek az igazán veszélyes helyzetek, és melyek nem. A szakmai tudás azonban cselekvési útmutatást kínál a mások számára veszélyes helyzetekben, ezért a szakmai tudással rendelkező személy számára megszűnik a helyzet veszélyessége. Az erkölcsi és morális tudás, az akarat-erővel karöltve, ezzel szemben, nem szünteti meg a helyzet veszélyességét, hanem segít a veszélyes helyzet által előidézett félelem elnyomásában.

Az erkölcsi és a morális bátorságot kiválóan írja körül Clausewitz, aki elsősorban az általa „súrlódásnak” nevezett erők eredményeképpen előállt kiszámíthatatlansággal szembeni kitartást jellemzi.

„A háborúban, sokkal inkább, mint másutt, az események nem úgy fejlődnek, amint elképzeltük, és közelről másként festenek, mint távolról. Az építész nyugodtan szemléllheti művének terve szerinti megvalósulását. Az orvos is, noha az építőmesternél jóval több kifürkészhetetlen hatással és véletlennel áll szemben, pontosan ismeri gyógyszerjeinek hatását és adagolását. A háborúban viszont a vezetőt állandóan ostromolja a való és a hamis hírek, a félelemből, hanyagságból vagy elhamarkodásból eredő hibák áradata, és szüntelenül viaskodik a helyes és helytelen nézetekből, rosszakaratból, a jól vagy rosszul felfogott kötelességérzetből, sőt a restségből vagy kimerültségből eredő engedetlenség és kiszámíthatatlan véletlenek hullámverésével is. Röviden: a százezernyi hatás legtöbbször aggasztó, és csak alig akad köztük bátorító. Hosszú haditapasztalat kell hozzá, hogy a jelenségeket gyorsan értékelhessük, és nagy bátorság, lelki erő, hogy ellenállhassunk hatásunknak, mint szikla a hullámverésnek. Aki e benyomásoknak engedne, egyetlen haditettét sem hajtaná végre. ily módon, amíg nyomós okok nem szólnak ellene, eltökélt szándékunk mellett mindig állhatatosan tartunk ki. Alig akad dicső haditett, amelynek ára ne végtelen erőfeszítés, fáradtság és nélkülözés lenne. Az ember teste és szelleme mindig hajlamos a gyöngeségre, ezért csak a kitartásban megnyilvánuló nagy akarat-erő vezethet célhoz.”³⁰

* * *

A bátorság általános jellemzését, és típusainak megvizsgálását követően a tanulmány-sorozat harmadik és negyedik részében a becsülettel és a hűséggel foglalkozom.

30 Clausewitz: A háborúról. Budapest, 1961. Zrínyi Kiadó, 210–211. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. ford.: Szabó Miklós, Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó
- Boda Mihály: Az emberi tudatosság: Filozófiai problémák és megoldások. Budapest, , 2007. L'Harmattan Kiadó
- Boda Mihály: Az akarattól a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete. Hadtudomány, 2016/3–4.
- Cicero: A kötelességekről. In Cicero válogatott művei. Budapest, 1987. Európa Könyvkiadó
- Clausewitz: A háborúról. Budapest, 1961. Zrínyi Kiadó
- Csányi Vilmos: A háborúk kulturális konstrukcióinak biológiai komponensei. In Gombár Csaba és Volosin Héde (szerk.): Képtelen háború. Budapest, 2004. Helikon–Korridor
- Freud, Sigmund: A halálöszön és az életöszönök, Budapest, 1991. Múzsák Művelődési Kiadó
- Froissart, Jean: Zsigmond 1396-os nikápolyi csatájáról. In Dr. Kocsis Bernát (szerk) Válogatás a magyar hadügy írásából, Budapest, 1986. Zrínyi Katonai Kiadó
- Jaures, Jean: Histoire Socialiste (1789–1900) III.: La Convention. Paris, 1910. Publication Jules Roufe et Cie,
- Kidder, Rushworth M.: Moral Courage, New York, 2005. Harper Collins Publisher
- Lorenz, Konrad: Az agresszió. Budapest, 1995. Katalizátor Iroda
- Machiavelli, Niccolo: A háború művészete. In Niccolo Machavelli művei I, Budapest, 1978. Európa Könyvkiadó
- Machiavelli, Niccolo: A hadművészetről. (részletek az I. és a II. könyvből). In A hadművészet középkori és újkori klasszikusai, Budapest, 1974. Zrínyi Katonai Kiadó
- MacIntyre, Alasdair: Az erény nyomában. Budapest, 1999. Osiris
- Miller, William Ian: The Mystery of Courage. Cambridge, 2000. Harvard University Press
- Moltke, Helmuth von: Hadtudományi írások. (részletek). In Kocsis Bernáth (szerk.) Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból, Budapest, 1985. Zrínyi katonai kiadó
- Olsthoorn, Peter: Military Ethics and Virtues. London and New York, 2011. Routledge
- Pieper, Josef: The Four Cardinal Virtues, Harcourt. 1965. Barce & World, Inc.
- Platón: Lakhész. In Platón: Nagyobbik Hippiasz, Kisebbik Hippiasz, Lakhész, Lüsizisz. Budapest, 2003. Atlantisz
- Platón: Állam. In Platón összes művei. II., Budapest, 1984. Európa
- Saint Thomas Aquinas: Summa Theologica. (English translation)
- Schmid, W. Thomas: The Socratic Conception of Courage. In History of Philosophy Quarterly (2), 1985.
- Whetham, David: Just Wars and Moral Victories: Surprise, Deception and the Normativ Framework of European War in the Later Middle Ages, Leiden – Boston, Brill, 2009.